

The Entanglement of Government Political Philosophy and the Intellectual Foundations of Liberal Economics in the Opinion of Adam Smith

Ayat Mulaee^{✉ 1} | Farshid Bandeh Ali²

¹ Corresponding Author, Associate Professor of Public Law Department, University of Tabriz. Iran. Email: amulaee@tabrizu.ac.ir

² PhD Candidate of Public Law, University of Tabriz, Iran. Email: farshidbandehali@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 17 February 2022

Received in revised form 4 May 2022

Accepted 14 June 2022

Published online 13 August 2023

Keywords:

Smith, Classical Economics, The Invisible Hand, Government, Public Interest.

ABSTRACT

The debates that are being made today under the headings of classical economics and its inherited liberal system emphasize the role of the industrial revolution in the formation of this system, while it seems; For a correct understanding of ideas and semantics, concepts such as; The "invisible hand" and "free economy" left behind by the founders of this economic system, especially Adam Smith, must be considered in the political-legal and even moral nature of the system. For this reason, this study tries to examine some of the basic features of the English constitutional system of the Smith era, such as; The concept of "state", "public interest", "freedom" and their subsequent evolution, to the question of what factors played an important role in the emergence of the theoretical foundations of liberal economics by Adam Smith and the theorists after him? Give the right answer. The results show that the key concepts of classical economics emphasized by Adam Smith were, in fact, prescriptions for the elimination of the immoral-political effects that the newly established post-revolutionary constitutional system inevitably had on economics because of its rejection of the old traditions of feudalism. British politics imposed. Thus, although his intellectual reflections are understood today in a different sense from their original reading by the neoclassicists and others, because these intellectual foundations created a meaningful closeness and alignment between the British political and economic system, it is still the case. They are the focus of Western economists, and their economic system, despite the evolutionary trends after classical economics, has so far maintained a system based on "individualistic" principles.

Cite this article: Mulaee, A. & Bandeh Ali, F. (2023). The Entanglement of Government Political Philosophy and the Intellectual Foundations of Liberal Economics in the Opinion of Adam Smith. *Journal of Philosophical Investigations*, 17(43), 256-276. <https://doi.org/10.22034/JPIUT.2022.50449.3125>

© The Author(s).
<https://doi.org/10.22034/JPIUT.2022.50449.3125>

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

The most important issue in the analysis of economic systems is the foundations of a system and the various intellectual roots that have formed these foundations. In fact, the study of a component must be done by maintaining the "connection" of that component with the whole, otherwise deviation from the inference about that component is inevitable. On the other hand, as can be seen, Western thinkers in their studies usually do not introduce the basis of a system, because each of these thinkers analyzes issues within the framework of their system and based on the principles of that system, and so on. The reason in their analysis is not the introduction of the basis of the system. But for those of us who want to analyze the systems formed in the West in the position of intellectual independence, it is important to understand the basis issue and identify it in the system.

A clear example of this claim is the debate today under the heading of theories of classical economics. A look at the formation of the views of Adam Smith, the thinker and founder of this school of economics, proves that although he is referred to as a pioneer in economics, in other words, the "father of modern economics", but the main ground of thought His thought was first formed in the field of ethics and political philosophy, so that his first scientific work called "Theory of Moral Emotions" was created in 1759 and then his other famous treatise "Reflections on the causes and causes of wealth of nations" in 1776. Wrote. Therefore, this study only tries to answer some of the important points in the theoretical ideas of seventeenth-century English economics to answer the main question: Which factors played an important role in the emergence of the theoretical foundations of liberal economics from the point of view of Adam Smith?

Purpose

Given that the views on the basic concepts of liberal economics are mainly economic in nature and so far, these concepts have not been viewed properly from the perspective of interaction with the political order of the Western liberal system, so this study tries to understand And to study them more comprehensively than the above-mentioned concepts in the intellectual system and moral, political and economic philosophy of a thinker like Adam Smith.

Methodology

Considering that intellectual reflections in the humanities are mainly focused on the analysis of theoretical approaches to the problem, so the present study to collect the desired data to collect the data in a library method and examine the descriptive - analytical method have given.

Conclusion

The evolution of views related to the liberal economic system in its entirety shows that, in principle, in Western intellectual systems, despite the existence of different views within a system or diverse economic schools, all these views in their analysis They analyze the problem only in a certain intellectual framework and based on the principles of that system. The foundations which are not

only the result of the abstract thoughts of individuals regarding a specific subject, but above all the result of the political, legal, social, economic and even moral philosophy of thinkers who talk about the realities hidden in the depth of various structures and institutions of society and many other issues of the time. They have reflected on themselves and their developments. despite the fact that in the analysis of the thinkers of these systems, the introduction of the basis of the system is not observed, but the circulation of all the opinions, opinions and criticisms related to the issue around these bases is an intertwined and complex flow of views. creates problems that are more responsible for the growth of a system than its destruction. An example of this claim is the presentation of the key concepts of classical economics by people like Adam Smith, who were created with the aim of creating a mutual understanding between the government and the liberal economy of each other's functions before justifying economic data and charts. It is enough in Smith's moral sense of the concept of "invisible hand": "It seldom happens that a great owner is a great improver. Therefore, justice is never carried out for free in any country", should be viewed correctly. Then it becomes clear how this concept teaches the decision-makers of the liberal system until a new foundation and principles for distributive justice are drawn in liberalism, no fundamental progress in the understanding of politics is possible. And this means philosophical concepts like; "Free economy", "self-interest", "invisible hand" and... have achieved such a dynamic in the evolution of ideas that they are able to use many interpretations whenever possible to maintain the relationship between the government and the liberal economy. Different from their common meanings, which mean leaving the economy to itself, selfishness and obtaining economic benefits in any way you want. this reason, despite the emergence and transition of various schools after classical economics to the current of neoliberalism in the 21st century, especially in England, these concepts are still of interest to Western economists, and they have kept their economic system as a system based on "individualistic" principles. the point that the study of a component should be done through the connection of that component with the whole of an intellectual system, for us who intend to analyze the views and identify the procedures of our system with the fundamental concepts of the system with an independent position and outside of these schools. It is very important to pay attention to foreigners. Because otherwise deviation in the results will be inevitable.

Novelty

The achievement of this research for the domestic economic system is to show that any attempt to assimilate internal theoretical and practical procedures with the basic concepts of the foreign system, must necessarily be done by studying a component while maintaining the "relationship" of that component with the "whole" intellectual system. Problem to be done, otherwise deviation in the results will be inevitable.

درهم‌تندگی فلسفه سیاسی دولت و مبانی فکری اقتصاد لیبرال در آراء آدام اسمیت

آیت مولایی^۱ | فرشید بنده‌علی^۲

^۱ (نویسنده مسئول)، دانشیار گروه حقوق عمومی، دانشگاه تبریز، ایران. رایانامه: amulaee@tabrizu.ac.ir

^۲ دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشگاه تبریز، ایران. رایانامه: farshidbandehali@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	بحث‌هایی که امروزه تحت عنوان نظریه‌های اقتصاد کلاسیک و نظام لیبرال میراث‌دار آن مطرح می‌گردد، بیشتر بر نقش انقلاب صنعتی در شکل‌گیری این نظام تأکید دارد، حال آن که به نظر می‌رسد؛ برای فهم صحیح اندیشه‌ها و معناشناسی مفاهیمی مانند؛ «دست نامرئی» و «اقتصاد آزاد» که بنیانگذاران این نظام اقتصادی بویژه آدام اسمیت از خود بر جای گذاشتند، باید بر ماهیت سیاسی - حقوقی و حتی اخلاقی نظام مذکور نیز توجه نمود. به همین خاطر این تحقیق سعی دارد با بررسی برخی ویژگی‌های بنیادین نظام مشروطه انگلستان عصر اسمیت هم‌چون؛ مفهوم «دولت»، «نفع عمومی»، «آزادی» و سیر تکامل بعدی آنها، به این پرسش که چه عواملی در پدیداری مبانی نظری اقتصاد لیبرال توسط آدام اسمیت و نظریه‌پردازان بعد از وی نقش مهمی را ایفاء نمودند؟ پاسخ مناسب دهد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد، مفاهیم کلیدی اقتصاد کلاسیک مورد تأکید آدام اسمیت، در واقع نسخه‌هایی برای رفع آثار سوء اخلاقی - سیاسی بود که نظام مشروطه تازه تاسیس پس از انقلاب به دلیل عدم طرد سنت‌های کهن فئودالیسم، ناگزیر بر اقتصاد سیاسی انگلستان تحمیل می‌کرد. لذا هر چند تأملات فکری او امروزه در معنا و مفهومی متفاوت از خوانش اولیه خود توسط نئوکلاسیک‌ها و دیگران درک می‌شوند، اما به دلیل آنکه این مبانی فکری نزدیکی و همسوئی معناداری را میان نظام سیاسی و اقتصادی انگلستان بوجود آوردند، هنوز هم مورد توجه اقتصاددانان غرب قرار دارند و نظام اقتصادی آنان را علی‌رغم روندهای تکاملی پس از اقتصاد کلاسیک، تاکنون نظامی بر پایه مبانی «فردگرایانه» نگاه داشته است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۲۸	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۲/۱۴	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۲۴	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۵/۲۲	
کلیدواژه‌ها: اسمیت، اقتصاد کلاسیک، دست نامرئی، دولت، نفع عمومی	

استناد: مولایی، آیت و بنده‌علی، فرشید. (۱۴۰۲). درهم‌تندگی فلسفه سیاسی دولت و مبانی فکری اقتصاد لیبرال در آراء آدام اسمیت، پژوهش‌های فلسفی، ۱۷(۴۳)،

<https://doi.org/10.22034/JPIUT.2022.50449.3125> ۲۵۶-۲۷۶

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

مقدمه

وجود ساختارها و نهادهای مختلف و کارکرد آنها در هر جامعه‌ای ریشه در ارزش‌ها و تحولات تاریخی، سیاسی و اجتماعی آن جامعه و تاثیرپذیری دیدگاه‌های متفکرین از تحولات مذکور دارد. نظام اقتصادی کشورها نیز از این تحولات بی‌تاثیر نبوده و وجود همین نگرش‌ها و دیدگاه‌های متفاوت منجر به شکل‌گیری نظام‌های متنوع اقتصادی در جوامع مختلف شده است. بنابراین مهمترین مسئله در تحلیل نظام‌های اقتصادی آن است که علاوه بر بررسی مبانی یک نظام و ریشه‌های فکری که این مبانی را شکل داده‌اند، مطالعه این اجزاء باید با حفظ ارتباط آن با کلیتی که آن نظام را شکل داده صورت گیرد، در غیر این صورت انحراف از استنتاج راجع به آن جزء اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. به همین دلیل متفکرین غرب در بررسی‌های خود معمولاً به معرفی و تحلیل مبانی یک نظام نمی‌پردازند، زیرا که آنان هر کدام در چارچوب نظام خود و بر اساس مبانی آن نظام مسائل را تحلیل می‌کنند. حال آنکه برای ما که می‌خواهیم در موضع استقلال فکری، نظام‌های شکل گرفته در غرب را تحلیل کنیم، درک مسئله مبنا و شناسایی آن در کلیت شکل دهنده یک نظام حائز اهمیت است (درخشان، ۱۳۸۹، ۸۶).

نمونه بارز این مدعای بحث‌هایی است که امروزه تحت عنوان نظریه‌های اقتصاد کلاسیک مطرح می‌گردد. جریانی که نه تنها ریشه در یکی از رخدادهای مهم تاریخی غرب یعنی انقلاب صنعتی دارد، بلکه آنچه کمتر بدان پرداخته شده ماهیت سیاسی- حقوقی این نظام اقتصادی که حاصل تحولات سیاسی منتهی به وقوع انقلاب ۱۶۸۸م انگلستان است. در واقع تقارن این دو عامل بود که منجر به تحولات گسترده در بریتانیا نیمه دوم سده هجدهم شد و تقریباً اقتصاد جهان در آن زمان را بر محوریت کشور بریتانیا زادگاه انقلاب صنعتی بنا گذارد و به مرور در کشورهای دیگر اروپایی گسترش یافت. این مطلب با نگاهی به نحوه شکل‌گیری دیدگاه‌های آدام اسمیت بنیانگذار این مکتب اقتصادی قابل تأیید است. وی هر چند از پیشگامان و به تعبیری «پدر علم اقتصاد مدرن» شناخته می‌شود، اما زمینه اصلی اندیشه‌های فکری او ابتدا در حوزه اخلاق و فلسفه سیاسی و با نگرش اثر علمی به نام «نظریه احساسات اخلاقی» در سال ۱۷۵۹ شکل می‌گیرد و سپس در قالب مباحث اقتصادی در رساله معروف دیگرش «تأملاتی درباره علل و اسباب ثروت ملل» در سال ۱۷۷۶ به رشته تحریر در می‌آید. بنابراین شهرت ثروت ملل به عنوان یکی اولین آثار بزرگ در اقتصاد سیاسی را باید در ادامه مضامین فلسفی نظریه احساسات اخلاقی و تأکید اسمیت بر مفاهیم بنیادین مکتب حقوق طبیعی انسان، آزادی فرد، حس خیرخواهی انسان و... که کمی پیش از او توسط افرادی چون لاک در عرصه نظام سیاسی انگلستان آن زمان پی‌ریزی شده بودند، به حساب آورد.^۱ با این وجود به نظر می‌رسد فهم صحیح از اندیشه‌ها و معناشناسی مفاهیم اقتصادی مانند؛ «دست نامرئی» و «اقتصاد آزاد» که اسمیت از خود بر جای گذاشت، بدون تأمل در زمینه‌های فکری اولیه او امکان‌پذیر نباشد. چه اینکه به باور برخی بُعد اخلاقی سیاسی شخصیت و آثار اسمیت همواره مورد توجه واقع نشده و حتی در دوره‌هایی به فراموشی نیز سپرده شده است (چهرقانی، ۱۳۹۸، ۸۵). بی‌شک بررسی تمام ابعاد

^۱ البته اندیشمندان مدت‌هاست که بحث‌های مفصلی را در مورد اینکه آیا احساسات اخلاقی مکمل یا در تعارض با ثروت ملل است ارائه نموده‌اند؛ زیرا در یک سو بین موضوع اخلاق اجتماعی موجود در کتاب اول و توضیح عمدتاً غیراخلاقی سیستم اقتصادی در کتاب دوم، تعارض وجود دارد. از سوی دیگر، کتاب اول را می‌توان به عنوان توضیحی درباره نحوه اجتماعی شدن افراد برای تبدیل شدن به بازیگران بازارگرا و محدود طبقاتی دانست که سیستم اقتصادی را به حرکت در می‌آورند.

فلسفه سیاسی - اخلاقی اسمیت و دیگران پس از او که بر اقتصاد لیبرال تاثیرگذار بوده‌اند، در این تحقیق مختصر امکان‌پذیر نیست. لذا تنها سعی بر آن است تا به بررسی برخی نکات و ویژگی‌های مهم اندیشه‌های سیاسی انگلستان قرن هفدهم، به پرسش اصلی پرداخته شود:

۱. عوامل مؤثر در پدیداری مبانی نظری اقتصاد لیبرال توسط آدام اسمیت

۱-۱. شکل‌گیری مبانی اقتصاد کلاسیک در ورای نظریات اخلاقی اسمیت

پدیدارشناسی اخلاقی اسمیت یک نظریه اخلاقی هنجاری دارای پیامدهای متعددی است. اما سه پیامد مهم این رویکرد که بعدها در نظریات اقتصادی وی بسط و گسترش می‌یابد بدین شرح است که اولاً: به باور اسمیت اخلاق را نه می‌توان به مجموعه‌ای از قوانین آتونامی یا الهی تقلیل داد و نه اینکه صرفاً وسیله‌ای برای ایجاد «بیشترین خوشبختی برای بیشترین مردم» دانست. لذا او علی‌رغم ارتباط صمیمی با فیلسوفان عصر خود یعنی؛ هابسون و هیوم و الهام‌بخش بودن این رابطه در انگیزه‌های وی، به صراحت در مقابل دیدگاه‌های فایده‌گرایی آنها که بیش از حد به پیامدهای اعمال توجه می‌کردند موضع می‌گیرد و به جای آن بر مناسب بودن آنها تمرکز می‌کند، تاکید وی بر برتری روابط مبتنی بر فضیلت نسبت به اعمال ناشی از لذت بر همین نکته دلالت دارد (اسمیت، ۱۷۵۹، ۱۹-۱۸). در عین حال، او استدلال می‌کند که شایستگی بیش از حد مورد تأکید سیستم‌های اخلاقی پیشنهاد شده توسط افرادی چون ساموئل کلارک، ویلیام ولاستون و لرد شفتزبری نیز تنها یکی از «عناصر ضروری» در عمل فضیلت است. به همین خاطر او شایستگی را به عنوان حد بین افراط و تفریط بیش از حد توصیف می‌کند و در دیدگاه خود سعی دارد تمام عناصر اساسی در فضیلت و قضاوت اخلاقی را در نظر بگیرد و در برابر وسوسه تقلیل این عناصر به یک اصل واحد، مقاومت می‌کند (اسمیت، ۱۷۵۹، ۲۷-۲۶).

ثانیاً؛ روش پدیدارشناختی اسمیت معرف‌گرایش شدید او به خاص‌گرایی است. وی تأکید می‌کند قوانین کلی اخلاقی «بر اساس تجربیاتی بنا نهاده شده‌اند که در یا مواردی خاص و بوسیله استعدادهای اخلاقی ما، یا احساس طبیعی شایستگی و یا شایستگی خود ما، تأیید یا رد می‌شوند.» به عبارت بهتر، روایت وی از فضیلت نشان می‌دهد آنچه در یک شرایط خوب می‌نماید ممکن است در شرایط مختلف چنین نباشد. لذا ساختار کلی درست و غلطی که نظریه‌پردازان اخلاق ارائه می‌دهند، راهنمای اخلاقی کمی را به ما ارائه خواهند داد. پس بکارگیری صحیح تعهدات اخلاقی مستلزم ارایه جزئیات مناسب از نحوه عملکرد آنها است که می‌تواند در بکار بردن آنها به ما کمک کند و از این طریق حداقل تا حدی از فساد اخلاقی جلوگیری نماید. بنابراین پدیدارشناسی خاص در مورد نحوه انجام انواع مختلف قضاوت‌های اخلاقی و نارسایی‌هایی که در این فرآیند مستعد آن هستیم، بسیار مفیدتر خواهد بود. از این منظر اسمیت معتقد است نظریه اخلاقی باید به هدایت عملکرد اخلاقی جامعه کمک کند (اسمیت، ۱۷۵۹، ۹۲-۳۱۵).

ثالثاً؛ نکته سوم پاسخ اسمیت به سؤال اساسی بود که افرادی مانند؛ فرانسیس هابسون مطرح می‌کردند. هابسون علی‌رغم آنکه به مفهومی به نام «دست راهنما» اشاره و بیان می‌نمود: «افراد با داشتن عقل سلیم، بدون آنکه قصدی داشته باشند تصمیماتی اتخاذ می‌کنند که از نظر اخلاقی مناسب بوده و از آن نتایج مطلوب اجتماعی حاصل می‌شود»، اما هم او اعتقاد داشت که نمی‌توان انگیزه‌ها را مبنای فلسفه اخلاق و هرگونه نظام فلسفی در نظر گرفت. به واقع این سؤال که چگونه توانایی قضاوت اخلاقی، از جمله؛ قضاوت

در مورد رفتار خود، در مواجهه با اشتیاق به ظاهر مهم برای حفظ منافع شخصی، می‌تواند به معیار مناسبی برای تامین نفع دیگری و در کل نفع عمومی تبدیل گردد؟! جدال فکری بود که یافتن پاسخ آن فیلسوفان اخلاق عصر اسمیت را به دو دسته کلی تقسیم نموده بود. دسته اول؛ مطلق‌گرایان که امور را در چارچوب خوب و بد یا خیر و شر می‌نگریستند و عرف و زمانه را در قضاوت‌های اخلاقی خود دخیل نمی‌کردند - این رویکرد را کانتی نیز می‌گفتند- دسته دوم؛ نسبی‌گرایان بودند که ریشه موازین اخلاقی را در سرشت انسانی نمی‌دانستند، بلکه معتقد بودند این موازین از منافع فردی و روابط اجتماعی سرچشمه می‌گیرند. فایده‌گرایان که مدت‌ها جریان غالب فلسفه اخلاق را رهبری می‌کردند، نگرش نسبی به اخلاق را می‌پذیرفتند (عشق‌الهی، ۱۳۹۲، ۳)؛ اما اسمیت هیچ کدام از این دو باور را نداشت و پاسخ وی به این سؤال به طور قابل ملاحظه‌ای بر «انسان درونی» یا حضور در درون هر شخص که نقش «تماشاچی بی‌طرف» را بازی می‌کند و اقدامات خود و دیگران را تأیید یا محکوم می‌کند، تاکید دارد. ایده تماشاگر بی‌طرف جنبه پنهان و مهمتری از رساله احساسات اخلاقی است که اسمیت بر اساس آن انسانها را موجوداتی می‌داند که برانگیخته از شور و اشتیاق بوده و در عین حال با توانایی خود در استدلال و با توانایی همدردی خود تنظیم می‌شوند. این دوگانگی هم باعث می‌شود افراد در مقابل یکدیگر قرار گیرند و هم استعدادهای منطقی و اخلاقی را برای ایجاد نهادهایی که به وسیله آنها می‌توان مبارزه داخلی را کاهش داد و حتی به منافع عمومی روی آورد، در اختیار آنان قرار می‌دهد. پس در باور اسمیت، حس خوددوستی از حس دیگر دوستی جدا و بدان تقلیل‌پذیر نیست، بلکه برآورد این دو نیرو است که رفتار فرد را نسبت به فرد دیگر یا اجتماع تعیین می‌کند. لذا بر مبنای این دیدگاه علی‌رغم آنکه انسان‌ها به فکر حداکثر کردن رضایت خود از مصرف کالاهای مختلف هستند، ولی حرکت در مسیر تامین نیازهای شخصی هر فرد سبب می‌شود رفاه نسبی در جامعه ایجاد شود و رقابت در بازار آزاد سبب می‌شود تا کل جامعه سود ببرند. زیرا زمینه برای پائین ماندن قیمت‌ها فراهم می‌شود و انگیزه لازم برای تولید کالاها و خدمات متفاوت در جامعه به وجود می‌آید.

در هر حال این سه عنصر رویکرد اخلاقی اسمیت به مسائل اقتصادی در حالی مطرح می‌گردند که از یک سو دیدگاه‌هایی وجود داشتند که اندیشه‌های اخلاقی او را بویژه برای بنیان نهادن علم اقتصاد، سفسطه‌های قرون وسطی می‌پنداشتند و در مقابل برخی دیگر مانند؛ هاکونسن و پروفیسور رونالد کوز در مقام دفاع از وی معتقدند؛ رویکرد اسمیت به اخلاق کاملاً متفاوت از فایده‌گرایان و کانتی‌ها است. زیرا اسمیت استدلال نمی‌کند که تنها محرک کنش‌های آدمی نفع شخصی او است، بلکه نفع شخصی را قوی‌ترین انگیزه رفتار آدمی می‌دانست و به هیچ وجه نمی‌گوید تنها محرک رفتار است. ضمن اینکه لحاظ سایر انگیزه‌ها، تحلیل او از تئوری بازار و محدودیت دولت در امور اقتصادی را به جای تضعیف، تقویت می‌کند (مشهدی رجبی، ۱۳۹۲، ۴). به نظر می‌رسد برای اثبات این مطلب که کدامیک از این دیدگاه‌های مذکور واقعیت‌پدیدارشناسی اخلاقی اسمیت را به نحو مطلوب‌تری ارائه می‌کند، ابتدا باید به نقش عواملی پرداخت که زاویه دید این نظرات را به سمت مسیر حرکت فکری اسمیت که حوزه اخلاق به سمت اقتصاد سوق یافته، نزدیک و یا از آن دور می‌سازد.

۲-۱. تأثیر روش‌شناسی تجربی بر بنیان‌های اخلاقی اقتصاد کلاسیک پس از اسمیت

عصری که نگاه حق‌مدار آن به طبیعت انسان موجب بوجود آمدن مفهوم ابتدایی از انگاره‌های لیبرالیستی حقوق طبیعی، اصالت فرد و آزادی او گردید، در ورای خود ظهور دیدگاه‌های افراطی به منشاء و نحوه شناسایی این حق‌ها را نیز به همراه داشت. به قول ریچارد تاک نظریه‌های حق طبیعی در دو دوره مهم تاریخی از سال ۱۳۵۰ تا ۱۴۵۰ و از ۱۶۷۰ تا ۱۹۵۰ رونق داشت که این دو دوره در بستر اندیشه اروپا نه تنها عجیب و متلاطم بوده، بلکه اولویت اصلی نسل‌های بعدی این بود که آن حق‌ها را کنار بگذارد. برای این کار تأکید بر این نکته بود که نظریه‌پردازان دوران اولیه مدرن انگاره‌های سیاست، اجتماع و اقتصاد را نه بر مبنای یک نظام طبیعی عینی که انسان‌ها مکلف به حفظ آن هستند، بلکه بر اساس محوریت فرد به عنوان موجود صاحب حق طراحی کردند. لذا این مطلب که چنانچه نظریه‌های موجود در باب سیاست، اجتماع و اقتصاد بر پایه حق شخصی بنا شوند، بی‌تردید به یک جواز نامحدود در تمامی امور منتهی می‌گردند، نامعقول نمی‌نمود. زیرا در چنین شرایطی هر فرد به دنبال مهمترین میل و خواسته خود است. ایرادی که نظریه‌پردازان حقوق طبیعی ضمن تصدیق آن معتقد بودند به محض گسست از حالت طبیعی، قدرت عقلانی، ندای وجدانی و اخلاقی و حس خیرخواهی ما است که منبع راهنمایی واقع می‌شود (لاگالین، ۱۳۹۲، ۲۵۸-۲۵۷). حال آنکه برخی متأخرین انگاره‌های لیبرالیستی با تأکید بر حس سود و فایده‌گرایی انسانی، درصد حل این مشکل برآمدند. شیوه‌ای که در ضمن ظهور آثار مثبت در عرصه‌های یادشده، پیامدهای دیگری را نیز از خود برجای گذارد که از جمله مهمترین آن زدودن اخلاق از چهره اقتصاد کلاسیک یا به عبارتی اقتصاد سیاسی جامعه انگلستان اواخر قرن ۱۸ و سراسر قرن ۱۹ بود.

این دوره، برخی تحولات عمده در اندیشه اقتصادی عصر اسمیت تا آغاز قرن بیستم را پوشش می‌دهد که طی آن اقتصاد سیاسی به تدریج نوعی تضییق در قلمرو مباحث آن روی داد تا آنکه این رشته به علم اقتصاد تبدیل شد. تلاشی که در پی آن بهره‌گیری از ریاضیات در اقتصاد به طور کامل محوری تلقی می‌شد. سرانجام طی قرن نوزده هنگامی که روشن شد محققان دیگر شاخه‌های علوم اخلاقی قصد اتخاذ روش‌های علوم طبیعی را ندارند، پتانسیل کافی برای جدایی از این علوم پدید آمد (کینز، ۱۹۷۳، ۲۶۲-۱۸۱)؛ بگونه‌ای که ریکاردو از اولین اندیشمندان این دوران بر این باور بود، علم اقتصاد بیشتر بر موضوعات فنی تکیه دارد تا اخلاق. از نظر وی وظیفه اقتصاددانان سیاسی این نیست که نصیحت و توصیه کنند؛ بلکه وظیفه آنان این است که به شما بگویند چگونه ثروتمند شوید، نه اینکه به شما توصیه کنند ثروت را به راحت‌طلبی یا تن‌آسایی را به ثروت ترجیح دهید. او اقتصاد سیاسی را موضوعی محدود و مضیق می‌دید که نتایج آن با استفاده از منطق قیاسی از مجموعه‌ای فروض انتزاعی و غیرواقعی به دست می‌آمد. به همین خاطر ریکاردو به طور ضمنی بیان می‌کند که اقتصاد سیاسی، علمی دقیق و مشخص همانند ریاضی است و در نتیجه علم اقتصاد را علمی اخلاقی قلمداد نمی‌کرد (ریکاردو، ۱۹۷۳، ۳۳۸-۱۲۰). در این مسیر هر چند افرادی مانند مالتوس در رد نظرات ریکاردو و دفاع تمام عیار خود از بقای اخلاق در عرصه اقتصاد سیاسی معتقد بودند علم اقتصاد سیاسی شباهت بیشتری به اخلاق و سیاست دارد تا به ریاضیات و رشد اقتصادی که به قیمت از دست دادن زندگی سالم و اخلاق به دست آمد، به بهای گزافی خریداری خواهد شد (مالتوس، ۱۹۸۶، ۳۴۵-۵)؛ اما سیر پیشرونده استفاده محض از مباحث فنی و ریاضیات در علوم طبیعی شتابان‌تر از دیدگاه‌های ایشان در حال حرکت بود و دیدگاه متعارف بر آن بود اقتصاد فقط با فرار از مغالطه و سفسطه و اخلاق‌پرذاری اندیشه قرون وسطی می‌تواند علم شود (ای بولدینگ، ۱۹۷۰، ۱۱۷).

البته تمایزی که میان روش‌های مورد استفاده در علوم اخلاقی و علم اقتصاد به ظهور پیوست و با استمرار خود در درجات متفاوت تا قرن حاضر بسیاری از موارد نارسایی آن نیز مشخص شد، تنها در حال تخصصی نمودن اقتصاد در همان زمان نبود، بلکه در کنار این امر به اتخاذ روش‌های جدید علوم طبیعی همت گماشته بود. به بیان کلی‌تر می‌توان گفت؛ آنچه که باعث شد تا مدافعات حفظ بنیادهای اخلاقی در اقتصاد تاب مقاومت را از دست دهند، صرفاً به دست جریان اندیشه‌های مخالف اقتصاددانان رقیب رقم نمی‌خورد، بلکه اساساً حاصل رسوخ و استفاده گسترده از روش‌شناسی تجربی در علوم طبیعی بود که علت آن از یک سو در بالندگی علوم تجربی جهان در آستانه انقلاب صنعتی قرن ۱۷ دانست که خود ناشی از موفقیت در روش‌شناسی مکتب تجربی بود، رقم می‌خورد و به این اعتبار منطق نظام سرمایه‌داری در دنیای جدید بویژه در انگلستان، نخست در علوم تجربی آغاز و سپس در علوم انسانی متبلور و در برابر حقوق طبیعی مطرح گردید. و از سوی دیگر توسعه علوم تجربی راه را برای اقبال متفکرین علوم انسانی بویژه متفکرین علوم سیاسی به استفاده از روش‌شناسی علوم تجربی در این عرصه گشود. لذا نتیجه منطقی دیدگاه‌های افرادی مانند هیوم، بنتام و میل از قرن ۱۷ و ۱۸ میلادی در خصوص ارتباط میان فرد و دولت بنیان، تنها موجب شکل‌گیری و گسترش تمام عیار مکتب پوزیتیویسم در قرون بعد نشد، بلکه مکاتب دیگر نیز از افراط و تفریط انگاره‌های لیبرالیستی ایجاد شده توسط این افراد بهره‌گیری کردند که مهمترین این مکاتب را باید اقتصادی دانست. آمیزه تفکرات و نگرش‌های محافظه‌کارانه ادموند برک و تصویر او از نهادهای سیاسی در کنار شکاکیت دیوید هیوم و نظرات افرادی مانند؛ جرمی بنتام و میل، قرارداد اجتماعی را به عنوان یک فهم و امری نادرست مورد حمله قرار دادند و این یعنی خالی کردن زیرپای افرادی مانند لاک و اسمیت.

با این وجود مطلوبیت‌گرایی بنتام جای نفع شخصی کلاسیک‌ها را که محرک فعالیت‌های انسانی تشخیص داده بودند، گرفت و توسط افرادی مانند ریکاردو و ویلیام استنلی جونز با این اعتقاد که بدون تجرید نمی‌توان علمی را استوار کرد، به عنوان پایه بررسی علمی در اقتصاد قرار داده شد. این دسته از صاحب‌نظران مطالعه سایر محرک‌ها را به سایر علوم اجتماعی واگذار کردند تا علم اقتصاد را بر اساس تنها اصل مسلمی که «انسان در جستجوی تمتع بیشتر با کوشش کمتر است» پایه‌گذاری کنند. از سوی دیگر استنلی جونز، منگر و والراس که با ارائه ایده «مطلوبیت نهایی»، از پایه‌گذاران مکتب مارژینالیسم (نهایون) محسوب می‌شوند، اصل محوری نیروی کار اسمیت را اساساً یک متغیر دانسته که ارزش آن باید توسط محصول تعیین گردد، نه آنکه ارزش محصول توسط نیروی کار مشخص شود. جونز معتقد بود که با انتقال درآمد از ثروتمند به فقیر، مطلوبیت کل افزایش می‌یابد. حال آنکه آدام اسمیت، عقیده داشت که مقدار مطلوبیت با میزان «ارزش مبادله» ارتباطی ندارد^۱ (پلاک، ۱۹۷۲، ۱۱۹-۱۳۴). علاوه بر آن جونز تأکید بسیاری بر پایه آماری و ارتقای تکنیک‌های اقتصاددانان داشت و یگانه مانع بر سر راه اقتصاد برای تبدیل شدن به «علم دقیق»، فقدان نظام آماری کامل می‌دانست. چیز دیگری که به باور وی ضرورت دارد، استفاده گسترده از ریاضیات است. جونز اصرار داشت که اقتصاد اگر بنا باشد علم باشد، باید علم ریاضی باشد و کوشید اقتصاد را به این سو بکشاند. در حالی که اقتصاد کلاسیک استفاده بسیار اندکی از ریاضیات می‌کرد (استنلی جونز، ۱۹۷۰، ۸۴-۷۸). بدین ترتیب لیبرالیسم اقتصادی که در ابتدا به اتکاء آراء جان لاک و مینا قرار دادن قرارداد اجتماعی بر حقوق

^۱ برای مطالعه بیشتر نک. (دادگر، ۱۳۸۳، ۳۶۹).

مالکیت و آزادی قرارداد تاکید داشت، در ادامه با استمداد از آراء و نظرات افرادی چون میل، نهاد بازار را تا آنجا تقویت کرد که دیگر سخن گفتن از موضوعاتی مانند در اختیار قرار دادن اطلاعات شفاف، کامل لازم برای شرکت کنندگان در بازار آزاد و پی‌گیری نفع عمومی از طریق نفع‌های شخصی، دیگر آن معنا و مفهوم را که ارزش‌های اخلاقی نشأت می‌گرفت از دست داد و نظام حاکم بر بازار آزاد و عملکرد قیمت‌ها قادر خواهد بود، دیگر قادر نبود تعادل عمومی اقتصاد را ایجاد کند و این ایده با وقوع جنگ بین فرانسه و بریتانیا در سال ۱۸۱۵ میلادی و بحران اقتصادی مرتبط با آن، دچار چالش‌های جدی شد و به تدریج تأملی در خصوص مبانی فکری این مکتب به وجود آمد و به دنبال آن جنبشی شکل گرفت که منتقد سرسخت لاک و اسمیت و مفاهیم یادشده بود. در واقع همان دیدگاه‌های که وجه افراطی و منفی آزادی‌های لیبرالیستی را به پیش بردند، در قرن نوزدهم موجب ظهور تمام عیار وجهی تفریط‌گرا و مفهوم جدیدی از آزادی به عرصه فکری لیبرالیسم شدند که به «آزادی مثبت» معروف است. این مفهوم توسط توماس هیل گرین که فلسفه سوسیال لیبرالیسم از افکار او سرچشمه می‌گیرد، ارایه شد. گرین با تاکید بر شخصیت اخلاقی انسان بیش از نفع شخصی او در انجام امور، این نظریه را که انسان‌ها فقط توسط منافع خویش به انجام کارها دست می‌زنند، رد کرد. وی همچنین تفکری که خوبی را معادل لذت می‌داند، از خطاهای عمده رویکرد منفعت‌طلبی محسوب و آشکارا با نظریه اخلاق اپیکوری، لذت‌گرایی و سودمندگرایی بنتام و میل به مخالفت برمی‌خیزد و به باور وی، «هیچ حقی نمی‌تواند بدون آگاهی اعضای جامعه از مصلحت عمومی وجود داشته باشد». او از این طریق سودمندگرایی بنتام را یک آیین سیاسی بی‌حاصل معرفی می‌کند و آموزه‌های او را در باب اصلاحات و آزادی نامتناسب با اوضاع جامعه می‌داند و اظهار می‌دارد؛ تا زمانی که بنیاد و اصول تازه‌ای برای لیبرالیسم ترسیم نگردد، هیچ پیشرفت اساسی در فهم سیاست ممکن نیست (فریدن، ۱۳۸۲، ۲۷).

در مقابل؛ علی‌رغم سازماندهی دوباره فرد با ارزش‌های اجتماعی که بنتام در فلسفه خود از آن غافل مانده بود و مخالفت گرین با تجربی‌گرایی در فلسفه اخلاق همراه با نگرش وی به جامعه بر پایه خیرخواهی، (نک. گرین، ۱۸۸۳)؛ اما هم او حقوق طبیعی انسان را با این تصور: «افراد حقوقی را به جامعه می‌آورند که از جامعه منشأ نگرفته و می‌تواند آنان را از انجام وظایف در قبال جامعه خود جدا و حتی علیه جامعه بکار روند، غیرقابل قبول می‌دانست». لذا گرین خواهان دخالت دولت در مسائل مربوط به خیر عمومی بود و با اعتقاد به ضرورت اقتدار سیاسی دولت در جامعه، آزادی مثبت را فقط در همراهی و اطاعت از دولت محقق می‌شمرد. اعتقادی که با استفاده از قدرت دولت برای «جلوگیری از موانع زندگی مطلوب» حوزه تازه‌ای از آزادی مختلط با اقتدار سیاسی را برای فرد بیان می‌ساخت و نتیجه منطقی آن کاربست نظریه دولت در جهت مداخله همه‌جانبه آن در جامعه بود. در چنین شرایطی دخالت دولت در امور به مثابه شر حداقلی از نیمه دوم قرن نوزدهم با ظهور قانون‌گرایی اجتماعی در زمینه‌های مختلف آغاز و سپس در دهه‌های بعدی نقش بزرگی را در عموم زمینه‌ها، بویژه با مداخله‌های اجتماعی و کنترل اقتصادی جامعه می‌پذیرد. تحولی که دایسی آن را انتقال از فردگرایی به جمع‌گرایی تعبیر می‌کند و حاصل آن ایده دولت - رفاه اجتماعی است. به همین خاطر می‌توان گفت که اقتصاد لیبرال هویت ملی و دخالت تمام عیار دولت در تنظیم کاربست خود را مدیون ابزارهای اساسی و محوری پوزیتیویسم است.

در هر حال ناگفته پیدا است دیدگاه‌های مکاتب پوزیتیویستی که از قرن پانزدهم تا اوایل قرن بیستم، به دنبال برطرف نمودن ضعف‌های لیبرالیسم کلاسیک و مکتب حقوق طبیعی در مباحثی مانند ارتباط میان دولت و فرد بودند، چه با نگاه حداکثری و چه حداقلی

به این رابطه، دست کم به جهت تقلیل دادن حقوق افراد از جنبه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی به آزادی برآمده از اقتدار دولت‌ها و بویژه زدودن اخلاق از اقتصاد سیاسی، خود از درون مایه انتقاد برانگیزی برخوردارند. موضوعی که صاحب‌نظرانی چون آمارتیا سن، برندهٔ جایزه نوبل اقتصاد در سال ۱۹۹۸ آن را اینگونه بیان می‌کنند: «من موافقم که ماهیت علم اقتصاد به واسطهٔ فاصله‌ای که میان اقتصاد و اخلاق پدید آمده، دچار فقر بنیادی شده است و این مسأله می‌تواند زمینه‌ای برای باز اندیشی جدی در نحوهٔ آموزش علم اقتصاد باشد» (نک، سن، ۱۹۸۷، ۷).

۲. پیدایش زمینه فکری اسمیت از درون سنت مشروطه‌خواهی انگلستان

برای ارایه پاسخی به این پرسش که بنیان‌های فکری - اخلاقی اسمیت به عنوان پایه‌گذار اقتصاد کلاسیک، چگونه و از کجا پا به عرصه ظهور گذارند، به نظر می‌رسد موضوع را باید در سنت آزادی‌خواهی و جدال چند قرنی میان پادشاه و مردم بر سر یکی از مهمترین مباحث اقتصادی انگلستان یعنی؛ مالیات‌ها جستجو نمود. آنگونه که جریان حوادث و تاریخ سیاسی انگلستان منتهی به انقلاب ۱۶۸۸م نشان می‌دهد، مالیات یکی از ابزارهای اولیه و مهم قدرت در انگلستان بود که تلاش برای تصاحب آن، دو نهاد قدرت، یعنی پارلمان و سلطنت را رویاروی یکدیگر قرار داد و این جدال زمانی به نفع پارلمان تغییر یافت که توانست صلاحیت مالی وضع مالیات را بدست آورد. ریشه این جدال حتی به قبل از فتح انگلستان یعنی مجامع آنگلوساکسون‌ها که یکی از وظایف مهم آن؛ جمع‌آوری سرباز، وضع مالیات، نظارت و رسیدگی بر اموال پادشاه بود، برمی‌گردد. زیرا برطبق سنت انگلیسی‌ها، پادشاه باید با رعایت سنت‌ها اعمال اختیار کند و نمی‌توانست خودسرانه تصمیم بگیرد. همین ساختار شکل‌دهنده «الگوی مجلسی» در سال ۱۲۹۵م توسط ادوارد اول مورد پذیرش قرار گرفت و چون پارلمان صلاحیت مالی داشت یکی از علل اصلی دعوت شاه از شورا به تشکیل جلسه ضرورت تصویب کمک مالی به پادشاه بود و در هر حال قوانین یا هر نوع مالیات، بدون جلب نظر هر دو مجلس و در عین حال پادشاه به تصویب نمی‌رسید (مرادخانی، ۱۳۹۶، ۴۳۱). از آن پس هر بار که پادشاهان این کشور درصدد احیای اقتدار مطلقه سلطنت برآمدند، این سنت‌ها و صلاحیت مالی پارلمان بودند که به انحاء مختلف همچون سدی محکم در برابر اقتدار مطلقه سلطنت ایستادگی می‌کردند.^۱ تا آنجا که در قرن سیزدهم فورسکیو در اثر خود -در ستایش قوانین انگلستان- بر این باور است: «پادشاه که حاکم موروثی محسوب می‌شود، اما خواست پادشاه در جهت تامین منافع مردم و پس از مشورت با آنان اعمال می‌شود. پادشاه تابع قوانین کشور است و نمی‌تواند بدون رضایت مردم از آنان مالیات اخذ کند چرا که از مهمترین وظایف پادشاه تضمین اجرای عدالت است (مسعودی، ۱۳۹۲، ۴۲).

این تنها اقتدار سیاسی نهاد سلطنت و بعدها قوه مجریه جانشین این نهاد در انگلستان نبود که در کشاکش بر سر مالیات‌ها در دل پارلمان قرار گرفت، بلکه توسعه این اختیار از قرن ۱۸ به بعد باقی مانده مظاهر قدرت مطلقه یعنی مجلس لردان را هم در نوردید. یکی از عواملی که برتری مجلس عوام در مقابل مجلس لردان را به‌طور مشخص در ابتدای قرن بیستم رقم زد با تصویب قانون موسوم به

^۱ از جمله اسنادی که در دوره کشمکش‌های مربوط به حقوق اساسی توسط پارلمان انگلستان در سال ۱۲۶۸ به تصویب رسید «معرضه حقوق» (Petition of Right) است که دربردارنده اعتراض‌هایی علیه اخذ مالیات بدون رضایت پارلمان می‌باشد (برادلی، اوینگ، ۱۹۹۷، ۳۲۴-۳۲۵).

«بودجه مردم» در سال ۱۹۰۹م آشکار گردید.^۱ همچنین از زمان تصویب قانون مجلس سال ۱۹۱۱م قدرت مجلس اعیان در رد لوایح تصویبی مجلس عوام محدود شد و بعداً بر طبق قانون مجلس سال ۱۹۴۹م این محدودیت‌ها افزایش یافت و به شکل یک سنت قدیمی تا آنجا پیش رفت که بر طبق آن مجلس اعیان از امکان طرح لوایح مرتبط با مسائل مالیاتی یا تأمین بودجه یا دادن هر نوع اصلاحیه بر روی یک لایحه به منظور جایگزینی مفاد مربوط به مسائل مالیاتی یا تأمین بودجه منع گردید و در این موارد مجلس عوام از حق تقدم برخوردار شد. هر چند مجلس اعیان نیز در رد لوایح مربوط به تأمین بودجه یا مسائل مالیاتی آزاد است. ولی در صورتی که لوایح از نوع پولی باشند، رأی آنان به آسانی کنار گذاشته می‌شود. با این برتری راه برای ممتاز بودن مجلس عوام در مقابل مجلس لردها هموار گردید و بدین سبب همه مظاهر اقتدار مطلقه دوران پادشاهی در درون پارلمان قرار گرفت. در چنین فضای مشروطه‌خواهی که یکی از بنیادی‌ترین عوامل پیدایش آن را مباحث؛ مالیاتی و اقتصادی تشکیل می‌داد، طبیعی بود که جریان‌های فکری اقتصاد ابتدا در اندیشه‌های سیاسی افرادی چون توماس هابز و جان لاک^۲ ظهور یابند و سپس با رسوخ خود در علم اقتصاد توسط افرادی مانند اسمیت شکوفا شوند.

۱-۲. مفهوم دولت در انگلستان، مفروض اصلی مفهوم‌شناسی دست نامرئی اقتصاد کلاسیک

حاکمیت مردمی که در انگلستان پایه‌گذاری می‌شود، تفاوتی مهمی با مفهوم "state" در اروپای قاره‌ای دارد. چه اینکه از همان ابتدا اندیشمندی چون لاک برخلاف متأخرین خود بویژه روسو قائل به حذف کامل قدرت سلطنت از عرصه سیاسی جامعه انگلستان نیست، بلکه آن را بخشی از قدرت حاکمیت تلقی و تنها خواستار محدود و مشروط نمودن اقتدار آن بود. وی در ارتباط با ضرورت وجود قدرت پادشاه در جامعه چنین می‌گوید: «آنگونه که پاره‌ای می‌پندارند، مردم به سادگی حاضر نیستند که شیوه‌های کهن [حکمرانی] را ترک گویند و به سختی می‌پذیرند که معایب شناخته شده نظامی را که بدان خو گرفته‌اند، برطرف سازند. این پرهیز و بی‌زاری مردم از رها کردن اصول دیرینه خود با وجود بسیاری از انقلابات این عصر، بعد از مدتی ما را به همان قوانین و خط مشی پادشاه، اعیان و عوام باز می‌گرداند. همه کوشش‌ها و تحریکاتی که برای جدا کردن تاج سلطنت از سر شهروندان ما به عمل آمده، هرگز نتوانسته است که مردم را تا به آنجا برد که یکسره شکل حکومت را دگرگون سازند. تنها یک چیز می‌تواند مردم را به جنبش‌های آشوبگر وا دارد و آن زورگویی و ستمگری است» (لاک، فصل چهاردهم رساله‌ای در باب حکومت مدنی) با این وجود حاکمیت دولتی که در انگلستان پس از انقلاب

^۱ مطابق این قانون مجلس عوام تغییرات زیادی را که در سیستم اخذ مالیات و به ضرر زمین داران ثروتمند ایجاد گردیده بود مورد تصویب قرار داد. اما مجلس لردها که اکثراً از زمین داران قدرتمند تشکیل یافته بود، بودجه را رد نمود. به همین دلیل هربرت هنری اسکویت نخست‌وزیر لیبرال به معرفی لایحه مجلس که در مورد محدود ساختن قدرت لردها بود، اهتمام ورزید. او به استناد نتایج حاصله به عنوان خواست مردم، هنگامی که لردها از تصویب قانون سر باز زدند، نزد پادشاه رفته و درخواست ایجاد چند صد کرسی لیبرال مشابه به منظور حذف اکثریت محافظه کار در مجلس لردها را نمود. در برخورد با چنین تهدیدی، مجلس لردها با کراهت لایحه را تصویب نمودند.

^۲ لاک به هر مناسبتی با دفاع از حقوق طبیعی انسان و منشأ ارادی آن، سه وجه از این حقوق یعنی؛ «زندگی، آزادی و حمایت از دارایی‌ها» را مورد حمایت قرار می‌دهد و از آنجا که به باور وی هیچ حکومتی جز حکومت قانون نمی‌تواند باشد و تنها مردم حق وضع قانون را دارند، بر این نکته تأکید می‌کند که: «هر کس مالک کسب و کار مشروع خویش است و هیچ مالیات وضع نمی‌شود، مگر به حکم قانون» و اینگونه اقتصاد لیبرال مدرن برای اولین بار در اندیشه‌های سیاسی انگلستان عصر مشروطه و بر پایه مفاهیم و اصولی خاص از حاکمیت دولت همچون؛ «دولت مشروط و محدود»، «آزادی»، «اصالت فرد» و «نفع عمومی» که به نحوی متفاوت از دیگر نظام‌های اروپایی معنا می‌شود، شکل می‌گیرد. برای اطلاع بیشتر در این زمینه نک: لاک، جان. (۱۳۹۲). *دو رساله حکومت مدنی*، ترجمه فرهاد شریعت، تهران: نگاه معاصر.

۱۶۸۸م مستقر می‌گردد، در یک وضعیت تکثر یافته‌ای از پیشبرد اقتدارات خود نهاد سلطنت و نظام اشرافی و فتودالی را به عنوان یک سنت در درون خود و در کنار سایر نهادهای دولت و دیگر گروه‌ها و بازیگران عرصه سیاسی و اجتماعی جامعه انگلستان حفظ می‌نماید و به نقل از ادموند برک؛ اگرچه انقلاب انگلستان اقدامی در جهت متروک کردن شیوه حکومت استبدادی بود، اما استقرار آزادی سیاسی در انگلستان به هیچ وجه ضربه‌ای خردکننده بر مبانی سلسله مراتب اجتماعی مبتنی بر قدرت و ثروت وارد نیاورد.

با وجود این دوگانگی از حفظ قدرت سلطنت و وجود یک دولت مدرن به منظور تضمین حقوق افراد در قامت حقوق و آزادی‌های اساسی انگلستان، همانطور که دنیس بارانگر اظهار می‌دارد؛ تعجبی ندارد که حقوقدانان اروپای قاره‌ای در بررسی مفهومی با عنوان "state" در مورد دولت انگلیسی با مشکل مواجه هستند. زیرا در اروپای قاره‌ای - و به واسطه حاکمیت - اقتدار دولت به عنوان یک قدرت مسلط و حتی غیرقابل مقاومت در نظر گرفته می‌شود، بگونه‌ای که ممکن است دولت به عنوان «واحد تصمیم‌گیری و عمل» تعریف شود. اما برخلاف این سنت که اولویت را به اقتدار دولت می‌دهد و برای حق حاکمیت اهمیت قایل است، دکترین انگلیسی به اصل حاکمیت یا توجهی ندارد و یا از آن چشم‌پوشی می‌کند. از طرفی سنت اروپای قاره‌ای خود مفهوم دولت را مفروض مفهوم قانون اساسی می‌داند و از طرف دیگر ادعای سازماندهی قدرت دولت را دارد و مقررات دولت را نهادینه‌سازی می‌کند، یعنی؛ تنظیم قانونی که بر اساس آن بالاترین سطح دولت - حاکمان آن - سازماندهی و اداره می‌شود. حال آنکه سنت کامن‌لو اصلاً قانون اساسی را به طور ذاتی با دولت مرتبط نمی‌داند و به تعبیر حقوقدانان اروپای قاره‌ای کافی است کتاب آلبرت دایسی در مورد قانون اساسی بریتانیا را مطالعه کنیم تا ببینیم که هیچ سیر تکاملی خاصی درخصوص مفهوم دولت وجود ندارد و این مفهوم نه در تئوری و نه در عمل جایگاهی در عمق تفکرات متفکران انگلیسی ندارد (بیاد، ۲۰۱۲، ۲۷۰). البته این به معنای ناآشنا بودن سنت کامن‌لو مفهوم نهادینه‌سازی قدرت حاکمیت نیست. چه اینکه حقوقدانان انگلیسی نیز به انحاء مختلف حقوقی متوسل شدند تا بتوانند قدرت سلطنت را از شخص پادشاه جدا و آن را مهار کنند. با این همه و علی‌رغم آنکه حقوقدانان انگلیسی موفق به تفکیک پادشاه و مقام پادشاهی از یکدیگر شدند، اما در نهایت نتوانستند به مانند حقوقدانان اروپایی به مفهوم دولت روی آورند. لذا مفهوم سلطنت علی‌رغم آنکه از بسیاری جهات مفهوم دولت به معنای قدرت نهادینه شده حقوقدانان اروپایی را یادآوری می‌کند، اما در عین حال معادل دولت نیست. پس به عنوان یک اصل بسیار ساده باید به این نکته پرداخته شود: «هنگامی که به مفهوم حاکمیت دولت به عنوان (شخص حقوقی) و نه در (شخص طبیعی یا دموکراتیک) مطرح باشد، مفهوم حاکمیت مردم تحت نوعی تضاد ایده‌آل بین مفاهیم «اروپایی» و «غیر اروپایی» قرار می‌گیرد» (بیاد، ۲۰۱۲، ۲۸۲).

در سطح حقوقی نیز تفاوت‌های مهمی بین این دو نظام وجود دارد که اغلب منجر به عدم درک، تعجب و انتقاد از مفهوم دولت می‌شود. پروفیسور دامکا چارچوب مفیدی برای در نظر گرفتن برخی از این تفاوت‌ها ارائه می‌دهد. او دو «ساختار مرکب اقتدار» را در مقابل هم قرار می‌دهد: «ایده‌آل سلسله مراتبی یا دیدگاه رسمی» و «آرمان هماهنگ». مشخصه اولی یک گروه حرفه‌ای از مقامات است که در نظام سلسله مراتبی سازماندهی شده و بر اساس استانداردهای فنی تصمیم‌گیری می‌کند. حال آنکه در دومی؛ ساختار مختصات توسط بدنه‌ای از تصمیم‌گیرندگان غیر حرفه‌ای تعریف می‌شود که علی‌رغم آن که در سطح واحدی از اختیارات سازماندهی شده است، هر ساختار پیامدهای خاص و مهمی برای رویه‌های تصمیم‌گیری دارد. پروفیسور داماکا همچنین دو نوع دولت یا دو «روش

متضاد دولت» را شناسایی می‌کند: «تمایل به مدیریت جامعه» و «تمایل صرفاً به ارائه چارچوبی برای تعامل اجتماعی». او اولی را «دولت فعال» می‌نامد که در آن هدف رسیدگی‌های حقوقی اجرای سیاست‌های دولتی است و دومی را «دولت واکنشی» می‌گوید که در آن هدف رسیدگی‌های حقوقی حل تعارض است (داماسکا، ۱۹۸۶، ۱۸۰-۱۷). با وجود چنین مفهوم پیچیده‌ای از قدرت حاکمیت پس از انقلاب، آدام اسمیت چالش اساسی این نظام را که همانا باقی ماندن جریان عمودی و یک‌سویه ثروت در عرصه نظام اقتصادی آن دوران بود اینگونه بیان می‌کند: «شکم‌پرستی ثروتمندان سبب خدمت‌رسانی (و سیر کردن شکم) فقرا است». او در ادامه اشاره می‌کند: «ثروتمندان خودخواه برای پیشبرد اهداف خود در جامعه اغلب بدون اینکه بدانند و بدون قصد آن «توسط یک دست نامرئی» هدایت می‌شوند». علاوه بر آن وی شدیدترین انتقادهای اخلاقی را که تا آن زمان به وضع موجود جامعه شده بود در ثروت ملل اسمیت بیان می‌کند، از جمله این بیان او که می‌گوید: «به محض اینکه سرزمین هر کشوری به مالکیت خصوصی تبدیل شود، صاحب‌خانه مانند همه مردان دیگر دوست دارد هر جای کاشت نکرده درو کند و حتی برای محصولات طبیعی آن اجاره طلب کند. با این حال، به ندرت اتفاق می‌افتد که یک مالک بزرگ یک بهبود دهنده بزرگ باشد. لذا عدالت هرگز در هیچ کشوری به صورت رایگان اجرا نمی‌شود» (نک: ال وی، ۱۹۹۸، ۳۰-۲۸). بدین شکل وی در نظریه احساسات اخلاقی (۱۷۵۹م) و سپس در ثروت ملل (۱۷۷۶م) از یک دست نامرئی صحبت می‌کند که هرگز در معنای امروزی آن بکار گرفته نشد، بلکه این واژه مفهومی است که اسمیت از آن کمک می‌گیرد تا یک «نشت اقتصادی» دوران خود را به تصویر بکشد. مفهومی که بعدها در توسعه نظریه نئوکلاسیک نیز از آن استفاده شد.

البته بیان این انتقادات بدان معنا نیست که اسمیت درصدد برهم نظم سیاسی موجود یا همان دولت در مفهوم انگلیسی دوران خود است، بلکه به نظر می‌رسد اسمیت وظیفه مهم خود را برهم زدن نظام محدودکننده و دست و پاگیر سوداگری (مرکانتیلیسم) و پیشبرد تجارت آزاد می‌داند. به عبارت دیگر اقتصاد اسمیت، دفاعیه‌ای برای وضع موجود نیست؛ نه از آن تمایز شدید واقعیت ارزش اقتصاددانان متأخر که اثبات‌گرایی را برگزیدند خبری است و نه از گسست اقتصاد و اخلاق (یانگ، ۱۹۹۷، ۵). لذا وی به هیچ وجه قائل به قاعده نفع شخص بدون قید و بند نیست و در این باره بیان می‌کند: «هر انسان مادامی که قوانین عدالت را نقض نکرده است، کاملاً آزاد گذاشته می‌شود تا نفع خود را به شیوه دلخواه خود دنبال کند و سرمایه خود را با سایر افراد یا نظم انسان‌ها وارد رقابت کند» و اتفاقاً تصریح می‌کند که انباشت سرمایه، ایفاء‌کننده نقشی محوری در رشد اقتصادی به شمار می‌رود و هدف اقتصاد سیاسی است (اسمیت، ۱۹۸۷، ۵۱). بنابراین اقتصاد سیاسی اسمیت را باید حرکت از نظام فئودالی به سمت نظام سرمایه‌داری در چارچوب ساده‌ای از آزادی طبیعی دانست. هم او در این خصوص می‌گوید: «..... بنابراین همه سیستم‌های ترجیحی یا مهاری، به طور کامل از بین می‌روند و سیستم آشکار و ساده آزادی طبیعی خود بنا به خواست خود تثبیت می‌شود ..... و خوب است که طبیعت اینگونه به ما تحمیل می‌کند. این فریب است که صنعت بشر را به خود جلب کرده و به حرکت مستمر خود ادامه می‌دهد.» (ارجاع) به همین خاطر اسمیت برای گذار از چالش یادشده، نظریه مرکانتیلیسم که ارزش اقتصادی جامعه را به ثروت می‌دهد، رد می‌کند و مبنای این ارزش را نیروی کار می‌داند. مبنایی که باور وی منتهی به توزیع متناسب ثروت و ارزش‌گذاری واقعی کالاها و خدمات در کل جامعه می‌شود. تعمیم‌دهی انتزاعی درباره «معیار حقیقی» ارزش که برای تمامی مبادله‌های کالایی در هر نوع جامعه‌ای کاربردپذیر است. اسمیت در فصل پنجم از کتاب ثروت ملل می‌نویسد:

قیمت حقیقی هر چیز، یعنی هزینه حقیقی که شخص برای به دست آوردن آن چیز پرداخت می‌کند، عبارت است از؛ رنج و زحمت به دست آوردن آن ..... آنچه با پول و یا کالا خریداری می‌شود، با انجام کاری خریداری شده است که با رنج و زحمت بدن خود آن را فراهم کرده‌ایم ..... کار قیمت نخستین است. یعنی قیمت خرید ابتدایی که در ازای همه چیز پرداخت می‌شد ..... در یک کلام می‌توان گفت کار معیار حقیقی ارزش مبادله‌ای همه کالاها است.» نزد اسمیت، قیمت طبیعی کالا دارای یک معیاری عینی است و آن اینک: «وقتی قیمت کالا درست برابر باشد با اجاره زمین، مزد کارگر و سود سرمایه در آن صورت کالا به بهایی فروش می‌رود که می‌شود آن را قیمت طبیعی نامید (اسمیت، ۱۳۷۵، ۴۸-۲۸).

بنابراین پاسخ اسمیت به این پرسش که چگونه یک نظام حاکمیتی تکثریافته و صاحب قدرت‌های اقتصادی نابرابر، آزادی کامل را در عرصه اقتصاد سیاسی شکل داده و اهداف خود را به پیش می‌برد؟ روشن است. به باور وی این سیستم «تحت نیازها و محدودیت‌های طبیعت بشر و نهادهای هوشمند طراحی شده» و اقتصاد سیاسی که به عنوان شاخه‌ای از علم یک دولتمرد یا قانونگذار، دو هدف متمایز را دنبال می‌کند؛ اول: تأمین درآمد یا معیشت فراوان برای مردم، یا امکان‌پذیر ساختن شرایط کسب چنین درآمد یا معیشتی برای آنان، و دوم: تأمین درآمد کافی برای خدمات عمومی دولت. این پیشنهاد هم مردم و هم حاکمیت را غنی می‌کند. سیستمی که برای دستیابی به اهداف خود هم نیاز به نظم و ترتیبی خاص در قیمت‌گذاری کالاهای فردی دارد و هم توضیح «قوانین» که تقسیم کل «ثروت» را در میان سه طبقه بزرگ و مدعی؛ مالکان و زمینداران، تولیدکنندگان و کارگران میسر می‌سازد. این همان نظریه تکامل تاریخی است که به عنوان مفهوم الزامی ثروت ملل نحوه عملکرد «دست نامرئی» در مرحله نهایی را که همانا تجاری‌سازی جامعه است، بیان می‌کند. لذا اسمیت در ادامه دیدگاه جان لاک که وجود قانونگذار را برای جان و مال و وضع مالیات‌ها ضروری می‌داند، به اصل دولت مدنی معترف است و در سودمندی اجتماعی آن هرگز تردید به خود راه نمی‌دهد. با این تفاوت که اسمیت در این مرحله همانند هابز نقش تکلیفی محدودی را برای چنین دولتی قائل است و از آن به عنوان ابزاری برای حفاظت از امتیازات و نه وسیله‌ای که از نظر قوانین طبیعی توجیه شود، یاد می‌کند. وی در این باره می‌نویسد:

دولت مدنی، تا آنجا که برای امنیت اموال وضع شده، در واقع برای دفاع از ثروتمندان در برابر فقرا یا کسانی که دارای برخی اموال در برابر کسانی هستند که هیچ املاکی ندارند، ایجاد گردیده است و می‌افزاید؛ هیچ مقررات تجاری نمی‌تواند مقدار صنعت را در هر جامعه فراتر از آنچه سرمایه آن می‌تواند حفظ کند، افزایش دهد. این فقط می‌تواند بخشی از آن را به جهتی هدایت کند که در غیر این صورت هدایت آن ممکن نیست. لذا به هیچ وجه قطعی نیست که این جهت مصنوعی برای جامعه بیشتر از آنچه که خود بخواهد پیش برود، سودمند خواهد بود ..... هیچ هنری بالاتر از آن نیست که یک دولت بتواند مانع از خشکیدن پول در جیب مردم شود (اسمیت، ۱۷۷۶، ۱۵۱)

با چنین نگاهی به دولت، اسمیت برای آن تنها نقش تامین کالاهای ضروری و اساسی زیربنایی را که برای صاحبان ثروت تولید آن ارزش اقتصادی ندارد را در نظر می‌گیرد و در نهایت، تکامل از طریق فئودالیسم را در مرحله‌ای از جامعه که نیازمند نهادهای جدیدی، مانند؛ دستمزد تعیین شده در بازار و نه دستمزد صنفی و مشاغل آزاد و نه محدود به دولت است، توصیف می‌کند. سیستمی که اسمیت آن را آزادی کامل می‌نامد و بعداً به عنوان سرمایه‌داری «لسه فر»^۱ شناخته می‌شود (اسمیت، ۱۷۷۶)

سؤال اساسی دیگری که در اینجا باقی می‌ماند، این است که چگونه تامین نفع شخصی افراد در سیستم آزادی کامل اقتصادی در نهایت به تولید ثروت در کل جامعه و نفع عمومی آن منتهی می‌شود؟ به نظر می‌رسد برای درک بهتر پاسخ اسمیت به این سؤال، ابتدا باید جنبه مهم و خاص دیگری از تاریخ سیاسی منتهی به انقلاب انگلستان، یعنی مفهوم نفع عمومی در این کشور، ولو به نحو مختصر، تشریح گردد.

۲-۲. مفهوم نفع عمومی؛ نقطه عطف پیوند مبانی اخلاقی و اقتصادی اسمیت و پدیداری حقوق عمومی اقتصاد

کلاسیک

در فهرست فضیلت‌های نام برده شده توسط اسمیت در باب اقتصاد و تجارت «مال‌اندیشی» و توجه به نفع شخصی از جایگاه خاصی برخوردار است و او این مفهوم را پایه اصلی تولید ثروت و منافع عمومی جامعه می‌داند. به همین خاطر به نظر می‌رسد برخلاف برداشت سطحی از این واژه، نمی‌توان آن را به معنای مجرد خودخواهی و جاه‌طلبی مطلق انسانی تعبیر کرد. کما اینکه لیبرال‌ها اساساً تفاوتی بین دو مفهوم نیک‌خواهی و نفع شخصی قائل نبوده و گزینه برآوردن منافع شخصی را مترادف حرص و خودخواهی نمی‌دانستند، بلکه آن را پدیده‌ای الهی و برای تنازع بقا و نیل به خواسته‌های شخصی ضروری می‌دانستند. در حقیقت لیبرال‌ها به چهار مفروض اصلی؛ خودخواه، حسابگر، تنبل و غیراجتماعی درباره انسان در کنار یکدیگر باور دارند. -و نه صرفاً حس خودخواهی محض فرد- مفروضاتی که ابتداً در فلسفه سیاسی توماس هابز و سپس در وجه خیرخواهانه آن در آراء جان لاک ارایه گردید و در ادامه این باورمندی به سرشت پاک و خیرخواهانه انسان توسط اسمیت با عناوین مختلف همچون یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم شکل‌دهنده اقتصاد بازار آزاد یعنی؛ «لزوم دسترسی همه واردشوندگان و ذینفعان بازار به کلیه اطلاعات به طور کامل و شفاف» به بسط و گسترش حداکثری در حوزه اقتصاد منتهی می‌شود. تنها در پس این ایده است که به اذعان خود اسمیت مال‌اندیشی فضیلت شمرده می‌شود و حتی به باور افرادی مانند سن، در نگاه اسمیت مال‌اندیشی فضیلتی است که بیش از سایر فضایل یاری دهنده و راهنمای فرد انسانی است. حال آنکه انسانیت، عدالت و سخاوت کیفیاتی هستند که بیشتر برای دیگران فایده دارند (سن، ۱۹۸۷، ۸). راهنمایی که نهایتاً اسمیت بر اساس آن «نفع شخصی» به عنوان محرک اساسی فعالیت‌های اقتصادی جامعه قلمداد می‌کند. پس واضح است که ما با صورت نسبتاً پیچیده‌ای از نظریه نفع شخصی مواجه هستیم و ناگزیر از معناشناسی آن در چارچوب فلسفه سیاسی و سپس اقتصادی انگلستان هستیم (نک. عشق‌الهی، ۱۳۹۲).

¹ laissez-faire.

دوران مشروطه‌خواهی انگلستان، مسیر تازه‌ای از اداره امور عمومی به وسیله ارزش‌هایی است که امروزه به نفع عمومی جامعه انگلستان تعبیر می‌شود و جالب آنکه در این حاکمیت همانگونه که برخی بیان داشته‌اند، خیر عمومی آنگونه که وجود خارجی دارد، بر هیچ چیز اساسی جز حراست از حقوق فردی تک تک افراد آنگونه که در حقوق مدنی ترسیم شده، استوار نیست (زولر، ۱۳۹۶، ۱۰۶). پس طبیعی است که این مفهوم نیز همانند مفهوم "state" در انگلستان، تفاوت معناداری را با مفاهیم مشابه خود در اروپای قاره‌ای ارایه دهد. همانطور که میشل کروزیه در مطالعه کلاسیک خود اشاره می‌کند، روابط متقابل شخصی و گروهی در فرانسه با «انزوای فردی و فقدان فعالیت‌های تعاونی سازنده از یک سو، انزوای اقشار و عدم ارتباط بین افراد در رده‌های مختلف از سوی دیگر مشخص می‌شود. از آنجا که این ویژگی‌های فرهنگی اساسی منجر به «ترس از تعارض و روابط رو در رو» می‌شود، «الگوی ایده‌آل تصمیم‌گیری در فرانسه... ویژگی‌های عقلانیت، غیرشخصی بودن را نشان می‌دهد. کروزیه این گرایش‌ها را با سنت انگلیسی‌زبان که «به افراد آزادی عمل بیشتری در استفاده از قدرت و مشارکت فعال‌تر زیردستان می‌دهد»، در تضاد قرار می‌دهد. به باور وی در این سنت افراد مانند فرانسه منزوی نمی‌مانند، همکاری برای آنها آسان‌تر است و سعی نمی‌کنند از روابط رو در رو اجتناب کنند. بنابراین تمرکز برای هموارسازی روابط انسانی لازم نیست (روگوف، ۱۹۹۷، ۲۸). پس در تئوری لیبرال نفع عمومی هرگز نمی‌تواند متفاوت از بزرگترین برآیند نفع‌های خصوصی باشد و خیر عمومی معادل حداکثری ترجیحات خصوصی است. لذا لیبرالیسم در مفهوم نفع عمومی، برآیند کامل نفع‌های فردی را می‌بیند و مفهومی پر ادعاء را از خیر عمومی در نظر دارد و در جوهر خود مدعی است که یک اقدام نمی‌تواند حاوی نفع عمومی باشد، مگر آنکه تمامی نفع‌های خصوصی را برآورده سازد (زولر، ۱۳۹۶، ۹). آنچه که نظریه لیبرال را از همتای اروپای قاره‌ای خود متمایز می‌کند این است که نفع عمومی در اینجا با ارضای تمامی نفع‌های افراد خصوصی درهم می‌آمیزد تا تأمین حداکثری حمایت از این نفع به عمل آید. همچنین این نظریه تقدم را به آزادی می‌دهد و بر آن است که اگر کسی حق انجام کاری را دارد دولت نمی‌تواند وی را منع کند حتی اگر این منع منطبق بر نفع عمومی باشد. پس اصولاً در نظام حقوقی کامن‌لا تقدم چیزی به نام نفع عمومی بر نفع خصوصی به معنای امروزی و واقعی آن وجود ندارد. در سنت کامن‌لا خیر عمومی، تأمین حاکمیت قانون است که در نهایت به برآوردن انتفاع فردی جامعه ختم می‌شود، نه بیشتر و نه کمتر. بهترین گواه از این فرمول سنتی خیر عمومی را می‌توان در بیان بلاکستون یافت: «خیر عمومی به چیزی مهمتر از حقوق فردی هر کس توجه و تعلق ندارد» (اکبری فیض‌آبادی؛ ترکی و ناجی‌زواره، ۱۳۹۵، ۱۵۱-۱۵۰).

تفاوت برداشت از نفع عمومی به نوعی منتهی به تفاوت معنادار در این دو سنت حاکمیتی از مفهوم آزادی نیز می‌شود و آن اینکه در سنت فرانسوی آزادی بیشتر به یک حق غیرقابل انکار برای ابتکار عمل و رهبری دیگران در صورت تمایل فرد تبدیل و در سنت انگلیسی تأکید بر حق مسلم فرد برای عدم مداخله و مشارکت‌های اجتماعی تعبیر می‌شود و آنچه که این عدم مداخله را به نوعی الزام برای مداخله تبدیل می‌کند، همانا مفهوم نفع عمومی در سنت انگلیسی است. واسطه‌ای پیچیده و معنادار که اسمیت آن را در علم اقتصاد اینگونه بیان می‌کند: «هر فردی تنها در فکر منافع خویش است، ولی دستی نامرئی او را به سویی هدایت می‌کند که خود قصد آن را نداشته است. او با دنبال کردن منافع خود خیلی بیش از مواقعی که واقعا قصد داشته باشد، منافع جامعه را تأمین می‌کند.» در نظرگاه

¹ Law of rule.

اسمیت، برای پاسخ به نیازمندی‌های انسان‌ها، مبادله‌ای که بر اساس منفعت شخصی بین دو طرف مبادله صورت می‌گیرد، بسیار مناسب‌تر و کارا تر از خیرخواهی افراد است:

انسان تقریباً همیشه به یاری هموعان خود احتیاج دارد و حساب کردن تنها روی خیرخواهی آنها امری بی‌هوده است. آدمی در جلب یآوری و همراهی دیگران وقتی بهتر کامیاب می‌شود که آنان را ذی‌نفع سازد و آنها را قانع کند که قبول پیشنهاد او به نفع خود آنها است. پس فردی که مبادله معینی را پیشنهاد می‌کند، معنای پیشنهادش چنین است: آنچه را که من به آن نیاز دارم به من بدهید تا من هم آنچه را شما به آن احتیاج دارید به شما بدهم. این مفهوم هر معامله است که ما امروزه بیشتر خدمات و چیزهای مورد نیاز خود را از یکدیگر به دست می‌آوریم. این از خیرخواهی قصاب، مشروب‌ساز و نانوا نیست که ما بر سر میز خود شام داریم، بلکه از علاقه آنها به نفع خودشان است. ما به انسانیت و نودوستی آنها متوسل نمی‌شویم، بلکه به نفع‌طلبی و سودجویی آنها مراجعه می‌نماییم. ما از نیازمندی‌های خود با آنها صحبت نمی‌کنیم، بلکه از منافع آنها سخن می‌رانیم (اسمیت، ۱۷۷۶، ۳۲۳).

در اینجا یکی از مهمترین نقدهایی که بیشتر از سوی مکتب تاریخی اقتصاد به اسمیت وارد می‌شود، تضادی است که میان فلسفه کنش او در کتاب نظریه احساسات اخلاقی و ثروت ملل دیده می‌شد. چطور اسمیت کنش‌های انسانی را در کتاب نظریه احساسات اخلاقی بر حسب همدردی توضیح می‌دهد و در کتاب ثروت ملل این کنش‌ها را بر مبنای نفع شخصی بیان می‌کند؟! اما در پاسخ به این سؤال به باور برخی چنین تضادی اصلاً موجود نیست. زیرا اسمیت نفع شخصی را نیروی محرک رفتار و همدردی را نیروی تنظیم‌گر رفتار می‌خواند که هر یک در سطحی متفاوت عمل می‌کنند. آنچه که این دیدگاه را مقبول می‌نماید، «سیستم آزادی طبیعی» است که اسمیت اینگونه به توضیح آن می‌پردازد:

..... هر فرد برای تعقیب و گسترش منافع شخصی خویش آزاد می‌باشد و این آزادی تا زمانی که به درستی عمل می‌نماید که فرد در تعقیب نفع شخصی خویش از «قوانین عدالت اجتماعی» تخطی ننماید. بنابراین دست نامرئی آدام اسمیت تضمین می‌نماید که پی‌گیری نفع شخصی توسط تک تک افراد جامعه به سمتی به پیش رود که در عین حال منافع اجتماعی را تأمین نماید. (صانعی دره بیدی و رضایی، ۱۳۸۹، ۳۳).

وی در بیان ایده تماشاگر بی‌طرف نیز جنبه‌های واضح‌تری از این موضوع را با تأکید بر این نکته که انسانها موجوداتی برانگیخته از شور و اشتیاق بوده و در عین حال با توانایی خود در استدلال و با توانایی همدردی خود تنظیم می‌شوند، بیان می‌کند و به باور وی این دوگانگی هم باعث می‌شود افراد در مقابل یکدیگر قرار بگیرند و هم استعدادهای منطقی و اخلاقی را برای ایجاد نهادهایی در اختیار آنها قرار می‌دهد که به وسیله آنها می‌توان مبارزه داخلی را کاهش داد و به منافع عمومی روی آورد و با اندکی تلاش دولتمردان، ثروت جامعه را افزون نمود. در نتیجه ناخواسته این مبارزه رقابتی برای خودسازی است که دست نامرئی تنظیم‌کننده اقتصاد خود را نشان

می‌دهد (تفضلی، ۱۳۸۷، ۹۸-۹۵). بنابراین تصور اینکه شکافی میان دیدگاه اخلاقی‌های و اقتصادی اسمیت در میان باشد، درست به نظر نمی‌رسد. هر چند که این سازگاری از نوع تقلیل دیدگاه‌های اخلاقی به دیدگاه‌های اقتصادی یا به عکس نیست.

نتیجه‌گیری

سیر تکاملی دیدگاه‌های مرتبط با نظام اقتصادی لیبرال در کلیت خود نشان می‌دهد که اصولاً در نظام‌های فکری غرب، علی‌رغم وجود نگرش‌های مختلف در درون یک نظام یا مکاتب متنوع اقتصادی تمامی این دیدگاه‌ها در تحلیل خود از مسئله صرفاً در چارچوب فکری مشخص و بر اساس مبانی آن نظام مسائل را تحلیل می‌کنند. مبانی که نه صرفاً حاصل تفکرات تجربیدی اشخاص نسبت به موضوعی خاص، بلکه بیش از همه حاصل فلسفه سیاسی، حقوقی، اجتماعی، اقتصادی و حتی اخلاقی اندیشمندانی است که درباره واقعیت‌های نهفته در عمق ساختارها و نهادهای مختلف جامعه و بسیاری دیگر از مسائل زمان خود و تحولات آنها به تأمل پرداخته‌اند. به همین دلیل علی‌رغم آنکه در تحلیل متفکرین این نظام‌ها اصولاً معرفی مبنای نظام مشاهده نمی‌شود، اما به گردش درآمدن تمامی آراء، نظرات و نقدهای مرتبط با مسئله حول این مبانی، جریان‌های درهم تنیده و پیچیده‌ای از دیدگاه‌ها را ایجاد می‌کند که بیشتر موجب بالندگی یک نظام هستند تا تخریب آن. نمونه این مدعای ارایه مفاهیم کلیدی اقتصاد کلاسیک توسط افرادی چون آدام اسمیت است که پیش از آن که توجیه‌گر داده‌ها و نمودارهای اقتصادی باشند، با هدف ایجاد فهم متقابل دولت و اقتصاد لیبرال از کارکردهای یکدیگر خلق گردیده‌اند. و این یعنی مفاهیمی فلسفی مانند: «اقتصاد آزاد»، «نفع شخصی»، «دست نامرئی» و ..... در مسیر تکامل اندیشه‌ها به چنان پویایی دست یافته‌اند که قادرند هر زمان ممکن که حفظ رابطه دولت و اقتصاد لیبرال اقتضاء نماید، تعابیری بسیار متفاوت از معانی رایج‌شان که حمل بر رها کردن اقتصاد به حال خود، خودخواهی و کسب منافع اقتصادی به هر طریق دلخواه می‌باشد، ارایه دهند. به همین دلیل این مفاهیم با وجود ظهور و گذار مکاتب متنوع پس از اقتصاد کلاسیک تا جریان نئولیبرالیسم قرن ۲۱ بویژه در انگلستان، هنوز هم مورد توجه اقتصاددانان غرب قرار دارند و نظام اقتصادی آنان را تاکنون نظامی بر پایه مبانی «فردگرایانه» نگاه داشته‌اند. بنابراین این نکته که مطالعه یک جزء باید از طریق ارتباط آن جزء با کلیت یک نظام فکری انجام گیرد، برای ما که قصد داریم با موضعی مستقل و خارج از این مکاتب به تحلیل دیدگاه‌ها و همانندسازی رویه‌های نظام خود با مفاهیم بنیادین نظام بیگانه بپردازیم بسیار مهم است. زیرا در غیر این صورت انحراف در نتایج اجتناب‌ناپذیر خواهد بود.

References

- Akbari Feyz-Abadi, A.; Toriki, G. A. & Naji-Zawareh, M. (2015). Comparative study of public interest in Iranian and English law, *Journal of Iranian and International Comparative Law Research*, 34(9), 143-182. https://alr.ctb.iau.ir/article_533488.html (In Persian)
- Alvey, J. E. (1998). Adam Smith's View of Moral Education in commercial Society, in *Proceedings of the Joint conference of The Australasian Political Science Association & European Union Studies Association of New Zealand*, Vol. 1, Christchurch.
- Beaud, O. (2012). *Conceptions of the state*, Comparative Constitutional Law, Edited by M. R. Osenfeld & András Sajó, Oxford University Press.

- Black, R. D. C. (1972). *Jevons, Bentham and De Morgan*, New Series.
- Bradley & Ewing. (1997). The Sources and Nature of the Constitution of England, translated by T. Habibzadeh, *Journal of Basic Law*, 67(4), 321-355. http://www.asasimag.ir/article_105324.html (In Persian)
- Cheharghani, A. (2018). Adam Smith; Ethical Economist, *Economic Journal*, 5-6(19), 83-109. <https://ejip.ir/article-1-1111-fa.html> (In Persian)
- Damaska, M. R. (1986). *The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process*, Revised ed. edition (1991), Yale University Press.
- Derakhshan, M. (1969). Introduction to the concept of economic systems, *Mahnameh Sureh*, 6(10), 84-88. <http://ensani.ir/fa/article/240857/> (In Persian)
- Divine love, Sh. (2012). Adam Smith, a moral philosopher or a liberal economist? *Tejarat Farda Weekly*, 49: 2922. <https://www.tejaratefarda.com/> (In Persian)
- E. Boulding, K. (1970). *Economics as a Science*, Mc Graw Hill.
- Frieden, M. (1962). *Fundamentals of Human Rights*, translated by F. Majlesi, Ministry of Foreign Affairs Printing and Publishing Center. (In Persian)
- Judge, Y. (1963). *History of the evolution of economic thought*, Mofid University Publications. (In Persian)
- Keynes, J. M. (1973). *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, E. Moggridge & E. Johnson, Macmillan Publishing Company.
- Laughlin, M. (2012). *Basics of Public Law*, translated by M. Rasakh, Ney Publishing. (In Persian)
- Locke, J. (2012). *Two treatises on civil governance*, translated by F. Shariat, Negah-e Moaser. (In Persian)
- Mashadi Rajabi, M. (2012). Birth of Economics, *Tejarat Farda Weekly*, 49, 5429. <https://www.tejaratefarda.com/> (In Persian)
- Moradkhani, F. (2016). *Legal Readings from Iran's Constitutional Revolution*, Mizan Publishing House. (In Persian)
- Ricardo, D. (1973). *The Works and Correspondence of David Ricardo*, Vols. 11, edited by P. Sraffa & M. H. Dobb, Cambridge University Press.
- Rogoff, M. A. (1997). *A Comparison of Constitutionalism in France and the United States*, University of Maine School of Law. B. A.
- Saneie Darebidi, M. & Rezaie, M. (2010). A Research in the "Adam Smith Problem" Consistency or Inconsistency of Smith's Ethical and Economical System, *Knowledge (Journal of Human Sciences)*, 61(1), 77-120. <https://sid.ir/paper/248276/en>
- Sen, A. (1987). *On Ethics and Economics*, Basil Blackwell.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, edited by Edwin Cannan, Methuen & Co. Ltd.
- Smith, A. (1955). *The wealth of the nations*, translated by S. Ebrahimzadeh, Payam Publications. (In Persian)
- Smith, A. (1759). [TMS] *The Theory of Moral Sentiments*, edited by D. D. Raphael & A. L. Macfie (1976), Oxford University Press.
- Stanley Jevons, W. (1970). *The Theory of Political Economy*, edited by R. D. C., Black Penguin.

- Green, T. H. (1883). *Ethics, metaphysics and political philosophy*, edited by M. D. Cookson & W. J. Mand, (2010), Clarendon Press.
- Mossner, E. C. & Ross, I. S. (eds) (1987). *The correspondence of Adam Smith*. 2nd ed. Oxford University Press.
- Tazali, F. (1967). *History of economic ideas*, Ney Publishing. (In Persian)
- Uoung, J. T. (1997). *Economics as a Moral Science: The Political Economy of Adam Smith*, Edward Elgar Publishing Company.
- Zoller, E. (2016). *An introduction to public law*, third edition, translated by S. Vaezi, Jangal Publications. (In Persian)